

kritika ocjene prikazi

ZBORNİK ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE,
knjiga III, sveska I, 1952, Beograd

Zbornik je počeo izlaziti 1950 godine sa težnjom da se objedini rad na konzervaciji spomenika po svim našim republikama. Zbornik je primljen objeručke, može se reći, od svih zainteresovanih, što se vidi iz velikog broja saradnika i članaka u oba ranija toma koji tretiraju sve vrste spomenika po pitanju zaštite i konzervacije. Ovaj treći tom Zbornika obiluje također mnoštvom članaka od kojih je devet sa temom o konzervaciji spomenika, iz čega se vidi kako je kod nas aktuelan taj problem.

Josip Korošec u svom članku o konzervaciji građevinskih arheoloških objekata iznosi upočetku rđavo stanje sitnih arheoloških predmeta po našim muzejima koji nisu konzervirani po najnovijim metodama zbog nedostatka i stručnog kadra i potrebnih savremenih laboratorija, te se boji da ti predmeti neće preživjeti duga vremena. Bojazan je ta doista opravdana, no koliko mi danas u pogledu čuvanja tih sitnih predmeta idemo naprijed, koliko nastojimo da njihova konzervacija bude što savremenija — istina sa malim sredstvima — utoliko se smanjuje opasnost njihovog propadanja, a mi smo svi svjesni šta bi značio njihov gubitak. Ali još sa čuvanjem tih sitnih predmeta stalo je kako tako, dok su arheološki objekti prepušteni, može se reći, sami sebi, vremenu i ljudskom uništavanju.

Govoreći o kontrolnim blokovima, Korošec smatra da bi i kod nas trebalo kod arheoloških iskopavanja ostavljati na važnijim mjestima, naročito ukoliko se to odnosi na preistoriju, kontrolne blokove koji bi bili vidljivi i pristupačni u svako vrijeme, ali, razumije se, i osigurani da ne propadaju. Iznosi kao primjer tri takva bloka u Sloveniji koji se, iako se nalaze u pećinama te su samom prirodom zaštićeni, nisu mogli očuvati kako bi trebalo, jer nisu bili specijalno konzervirani i zaštićeni. Predlaže da bi trebalo na kontrolnim blokovima koji leže na otvorenom prostoru podizati zaštitne zgrade. U članku se govori, dalje, o zaštiti građevinskih spomenika rimske periode kod nas, koja također hramlje, ali navodi kao dobar primjer konzervaciju Solinske ruševine. Žali se na gotovo nikakvu zaštitu rimskih građevina u Sloveniji (Emona, Poetovio, Celea, i dr.) koji su u svjetskoj nauci vrlo poznati. Predlaže da se zaštite pojedini dijelovi arhitekture odnosnih spomenika, a da predlog za zaštitu dolazi od arheologa istraživača dok bi o načinu zaštite rješavali arheolozi-stručnjaci. Dalje smatra autor članka da bi se bolje zaštitili građevni spomenici kao što je rimski zid u Ljubljani ponovnim zatrpavanjem nego dosadašnjim pokušajima konzervacije, s tim da se zatrpani zidovi dopune dozidivanjem koje bi se jasno razlikovalo od originalnih zidova, ali bi na površini zemlje pokazivalo tačan plan građevine. Za nauku bi postojala uvijek mogućnost ponovnog ispitivanja Ovaj način zaštite, kako je predlaže autor članka bio bi koristan kad se jedan objekt ne bi češće otkopavao i zatrpavao. Predlog je svakako zanimljiv i o njemu bi trebalo prodiskutovati.

Dr. A. Horovic u svom članku »Određivanje starosti arheoloških objekata i lokaliteta pomoću radioaktivnog

ugljenika« objašnjava suštinu metode na tome radu i smatra da će se analitička tehnika ove metode daljim radom usavršavati, tj. da će se ocjenjivanje vjerovatne tačnosti rezultata znatno popraviti prema današnjem. Pisac iznosi i više primjeraka određivanja starosti po spomenutoj metodi: tako je, napr., utvrđena pojava čovjeka u Južnoj Americi sa oko 8000 godina, džinovski ljenivac živio je prije deset hiljada godina u Južnoj Americi, jedna greda od bagremovog drveta (iz Zoserovog groba u Sakari stara je oko 4000 godina, drvo kovčega iz doba Ptolomejevića u Egiptu staro je oko 2300 godina, drveni ugalj iz Lasko pećine (Dordona) sa preistoriskim slikarijama star je oko 16000 godina, itd.

M. Kolarić iznosi u svome članku »Prvi koraci ka zaštiti starina i T. Šafarik« satnje i rad na zaštiti spomenika kulture u Srbiji za vrijeme kneza Miloša i kasnije, navodeći zasluge Vukove i D. Davidovića na tome polju kulturnog rada. Ali tek od osnivanja Društva srbske slovenosti 1941 počinje jači rad na čuvanju starina pod uticajem J. Sterije Popovića i J. Šafarika, naročito ovoga potonjeg, koji je bio i čuvar Narodnog muzeja. Iz jednog putopisa J. Šafarika iz 1846 vidi se najbolje stanje spomenika kulture u Srbiji toga vremena. Pisac članka prikazuje taj rukopis, citirajući pojedine pasuse, i iznosi inače velike zasluge Šafarika oko konzervacije spomenika kulture u Srbiji.

Arhitekt S. N. Nenadović govori u svom članku o restauraciji crkve Bogorodice Ljeviške 1950 godine (radovi su se nastavili i kasnije). Crkvu je obnovio kralj Milutin 1306—7. Turci su je pretvorili u XVIII vijeku u džamiju i izvršili su manje prepiravke u njoj i prekrečavanje fresaka, a tek oko 1856 omalterisali su je spolja. Prigodom konzervatorsko-restauratorskih radova 1950 otkriven je, pored ostalog, i natpis episkopa prizrenskog Save. Skidanjem maltera i krečnog premaza u unutrašnjosti crkve otkriven je veliki broj fresaka crkvenog sadržaja i čitav niz portreta Nemanjića.

Arhitekt B. Vulović opisuje konzervatorske radove o spomenicima kulture u Toplici. Radovi se odnose na poznate Nemanjine crkve Sv. Nikole i Sv. Bogorodice kod Kuršumlije i na ostatke neke kasnoantičke građevine iznad ušća Kosanice u Toplici. Kod crkve Sv. Nikole, pored učvršćivanja dosadanje krovne konstrukcije, radilo se, uglavnom, na zaštićavanju i osiguravanju gornjih dijelova zidova, pokrivanjem armiranim betonom i plombiranjem rupa i pukotina u zidovima građevine, pošto su isti zaštićeni prije fugovanjem u lako produžnom malteru. I kod crkve Sv. Bogorodice bio je, uglavnom, zadatak osiguranje gornjih površina zidova armiranim betonom, zatim nivelacija terena oko građevine pri čemu se naišlo na grobove ranijeg Srednjeg vijeka sa vrlo zanimljivim fragmentima staroslavske keramike i nekoliko dragocjenih metalnih predmeta (naušnice s grozdom ili jagodom!).

Otkopavanjem ostataka spomenute kasnoantičke građevine utvrđeno je da su sadanji preostali zidovi (1 do 1,5 m visine) izvedeni pritesanim kamenom bez pojaseva opeka, što bi ukazivalo na tehniku kasno antičko-vizantisku. Otkopavanje još nije završeno.

Čiril Velepčić opisuje u svom članku konzervaciju timpana s kipom Bogorodice u krakovskoj kapelici. Za ovaj kip postoji mišljenje da potiče iz polovine (Stele) ili iz treće četvrtine XIII vijeka (Cevc). Izrađen od pješčara, kip je usljed vlage i kasnijih premazivanja bojom dobio na dijelovima površine pljesnive mrlje, a od vlage djelomično se i otrošavao. Da se provede konzervacija, kip je prenesen u suhu prostoriju gdje je isušavanjem pljesan izginula i mogla biti odstranjena. Na to su većim dijelom skinuti svi stari premazi, a bilo ih je 5–6. Kip je nakon završene konzervacije postavljen na svoje staro mjesto, a da ne dobiva vlagu od okolnog zida ograden je nišom od bakrenog lima tako da je ostao između lima i kipa prostor od 10 cm razmaka da zrak može da cirkulira.

N. Brkić iznosi u svom članku primjer rukovanja materijalom pri konzerviranju i reparaturi drvorezarenog ikonostasa Srpsko pravoslavne crkve u Kovinu, koje je on izveo. Drvorezarija je bila pokrivena čađi. Najprije je opuhana od prašine i nevezane čađi jednom pumpom, zatim isprskana rakijom prepekoma (!). Kad se rakija isušila, trljanje je površina drvorezarije suhom spužvom, pri čemu je skinuta čađ, a pojavila se originalna pozlata. Tako je išlo sve dotle dok se nije pojavila ispod čađi prosta pozlata kojom je bio ikonostas premazan od poprilično sredine pa do dolje. Tu prostu pozlatu autor članka skidao je trljanjem vatom i hloroformom, no kako je za veliku površinu ikonostasa bila potrebna velika količina hloroforma, napušten je taj posao, a ostalo se samo pri tom da se skine čađ, a premaz prostom pozlatom, koji je bio potamnio, osvježen je na istaknutim dijelovima drvorezarije ponovnim premazivanjem prostom pozlatom (altgold-bronza), napravljenom od bronzne, miješanog sa damar tinkturom (autor je izostavio objašnjenje kako je napravio damar tinkturu bez kiseline). Smatramo da se drvorezarija nije smjela ponovno premazivati bronzanom pozlatom, jer će tim biti još više otežano kasnije posvećanje skidanje proste pozlate sa drvorezarije.

Ikone koje su bile preovučene katranom (?) i čađi očišćene su preparatom koji se sastojao od pet dijelova ljute rakije i jednog dijela amonijaka, kojim je cijela površina ikone premazana, i ostavljena do idućeg dana da razmekša sloj nečistoće. Taj je onda opran »vajšpřitom«, a slikarija lakirana kopal-firnisom. Napominjemo da će se kasnije ovaj firnis vrlo teško skidati). Neke bolje očuvane ikone firnisovane su nakon čišćenja voštanom pastom (vosak rastvoren u terpentinskom ulju 1:3). Smatramo da će se na tu pastu naročito ljeti, kad vosak omekša, vrlo lako lijepiti prašina i čađ koju će crkvenjak čisteći ikone još više utrljavati u nju i ikone će kroz desetinu godina biti mrljave. Dalje, u svom članku iznosi autor kako je uništavao crvotočinu na drvenariji i kako je obojio unutrašnjost crkve.

Z. Vyroubal opisuje način restauriranja triju slika u restauratorskom zavodu Jugoslavenske akademije: Božidarovičevog »Navještenja«, Tenijerove »Scene pred krčnom« i Račićeve »Sestre Pepice«. Restauracija ovih slika izvedena je na poznat način koji im sad osigurava dužu egzistenciju. Kod regeneriranja laka upotrebljena je Petenkoferova metoda.

Z. Sekulić iznosi u svom članku način rada na konzerviranju lomničkih ikona. Crvotočinu je izduvao (!) pomoću duvaljke, a onda je ubrizgavao u rupice formalin pomiješan sa petroleumom. Gola daska premazana je formalinom. Potklobučena mjesta su fiksirana ubrizgavanjem ljepka, sastavljenog od kazeina i želatina 1:3. Nakon što su potklobučene plohe prilogle, prevučena je istim ljepkom cijela površina slikanje »kako bi lepak prošao i kroz manje pukotine«. Iza toga površina slike je očišćena čistom vatom (suhom!) i otpala mjesta zakitovana, uglačana vatom i prevučena formalinom »da bi se sprečilo upijanje vlage«. Onda se pristupilo čišćenju slikarije i to najprije emulzijom destilirane vode, turskog ulja i jednog dijela alkohola, pa zatim mješavinom francuskog terpentina (terpentinskog ulja?), kopaiva balzama i jednog dijela alkohola. Zatim je došlo tonovanje kitovanih mjesta. (Napominjemo da ova konzervacija nije uspjela, jer ikone, vraćene opet u jako vlažne prostorije lomničke crkve, počele su da pucaju. Isti slučaj je i sa nekim ikonama

Crkvenog muzeja u Sarajevu koje su također konzervirane na istom mjestu).

P. Momirović opisuje kopiju ikone sv. Stefana Dečanskog koja se nalazi u Crkvenom muzeju u Sarajevu. Original (sad u manastiru Dečanima) radio je poznati slikar Longin (XVI v.). Momirović na temelju jednog zapisa utvrđuje da je kopiju izradio 1797 Hadži Đorđe Petrović koji je te godine inače radio u Dečanima.

Dr. K. Prijatelj iznosi na vidjelo I. Skoka šibeničkog graditelja XVIII vijeka i niz manjih domaćih majstora kojima se dosada nije posvećivala pažnja. Od Skokovih djela ističe crkvu Svetište Gospe od Vrhpoljca kod Šibenika.

R. Ljubinković osvrtno na raniji članak arhitekta Vulovića »Stari konak u kompleksu zgrada Pečke Patrijaršije« koji je izišao u drugoj svesci Zbornika iznosi nove podatke o radu zografa Georgija Stojanovića koji je autor i bakropisa na kome je prikazan kompleks zgrada manastira Pečke patrijaršije kakav je izgledao 1745 godine. Autor na temelju tog bakropisa utvrđuje koje su se zgrade toga manastira očuvale do danas i u kakvom izgledu i osvrće se naročito na kamenitu zgradu manastirske pekarnice koja je ucrtana na ovom bakropisu i do nedavno bila očuvana, no odobrenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Srbije uprava manastira ju je srušila. Ljubinković smatra da se ta zgrada, koja je bila jedna od najstarijih sačuvanih profanih kamenitih zgrada »sa ove strane Dunava i Save«, a za istoriju profane arhitekture vrlo značajna, ipak mogla sačuvati.

I. Zdravković u članku »Grad Međun kraj Titograda« ispravljajući raniju skicu osnove grada koju su snimili 1918 austrijski naučnici Prašnik i Šober. Zdravković prilaže svom članku nove fotosnimke i crteže. Međun je vrlo stari grad, (IV ili III vijek p. n. e.). U njegovoj arhitekturi dobro su sačuvani tragovi ilirskog zidanja, sličnog klopokskim zidovima u Ošanićima kod Stoca. Na gradu je sačuvano i antičko groblje koje još nije istraženo. Arhitektura srednjekovnog grada, koji se nalazi iznad antičkog, uglavnom je sačuvana te se njegova osnova i izgled mogu lako proučavati. Svakako bi trebalo ovom interesantnom građevnom objektu posvetiti više pažnje.

Š. Gunjača raspravlja o predlogu za savezno iskopavanje na Bribirskoj Glavici kod Skradina. Na toj glavici nalazi se povelik elipsast plato na čijim se dijelovima nalaze i tragovi građevinske antičke kulture, a fragmenata keramike, stakla, maltera i opeke nalazi se po cijelom platu. Na tom lokalitetu nađeno je i preistorijskih brončanih predmeta i srednjekovne pleterne ornamentike. Pisac članka iznosi na kraju predlog o načinu rada na iskopavanju dijeleći ga na pripremne radove i samo iskopavanje.

Dr. Lj. Dobronić opisuje u svom članku ulazni portal u park Varaždinskih Toplica u kome ima ugrađenih antičkih spomenika.

D. Vidović iznosi bibliografske podatke o stećcima, prikupivši najveći dio tog materijala, koji će ovako prikupljen korisno poslužiti svakom daljnjem proučavanju spomenute građe.

Đ. MAZALIĆ

VARSTVO SPOMENIKOV IV 1951–52, Ljubljana 1953, str. 151; 8°, ured. Edo Turhner

Ovaj broj sadrži dva članka o opštim pitanjima zaštite spomenika kulture, niz izvještaja o važnijim konzervatorskim zahvatima Zavoda za zaštitu spomenika NR Slovenije, te izvještaj o radu istog Zavoda u 1951–52 godini. Na kraju je opširan razdio sa priložima o radu nekih muzeja u Sloveniji.

Osim redakcijskog članka, koji se bavi problemima zaštite spomenika u Sloveniji, opštom problematikom na ovom polju bave se Franja Baš (Spomeniško varstvo in prosveta) i Marijan Zadnikar (Nekaj misli in ugot-

vitev ob terenskom proučavanju romanske arhitekture v Sloveniji). Prvi rad se više bavi eksternim pitanjima zaštite, te pravilno podcrtava da je nemoguće administrativnim mjerama izvršiti ovaj posao, nego je potrebno boriti se da i građani koji se ne bave zaštitom spomenika saznaju njihovu vrijednost, da im se to na najzgodniji način objasni. Drugi članak je o jednom internom, ali važnom principijelnom pitanju zaštite spomenika. Autor ističe da mjerilo važnosti jednog spomenika nije samo kvalitet, niti stupanj očuvanosti i broj sličnih predmeta, ne samo starost, nego sinteza svih onih momenata koji nekom spomeniku daju taj karakter. On je za sistematsko proučavanje svakog objekta prije ma kasvog većeg zahvata, jer iz iskustva zna da niz slučajeva kada je takav prilaz pojedinim spomenicima donio niz novih i značajnih otkrića. U prilogu je dat niz primjera koji potkrepljuju mišljenje autora.

M. Zadnikar daje još nekoliko priloga o pojedinim konzervatorskim zahvatima Zavoda. U prvom dopisu daje istorijat i detalje o obnovi bunara na Polhovem Gradcu. U drugom prilogu bavi se mjerama poduzetim pri uređenju bledskog otoka i pripremama za veće zahvate slične prirode na bledskom gradu. U sljedećem prilogu dao je informacije o slučajnom otkriću zidnih slika u Hrastovlju, u Istri, koje su iz druge polovice 15 stoljeća. U članku pod naslovom Dvojno otkriće u Šoštanju, autor izvještava o važnom otkriću zidnih slika u stadam presbiteriju crkve sv. Mohora na tom mjestu. Sam presbiterij je, po autoru, vjerojatno iz 12 stoljeća, a slike su iz prve polovice 14 stoljeća.

Janez Kramar daje istorijat jedne značajne partizanske bolnice koju je Zavod obnovio (Slovenska vojaško-partizanska bolnica Franja). Ova je bolnica podignuta na slovenačkom Primorju 1943. U dopisu dati su interesantni detalji o njenom smještaju, razvoju, radu, maskiranju i odbrani od neprijatelja koji je napadao u više navrata.

Zanimljiv je manji prilog C. A. o bogatstvu u spomenicima kulture kraja oko Nadiže, osobito iz kasnog srednjeg vijeka. Najviše je arhitekturnih i slikarskih spomenika.

Drago Komelj (Vprašanje naših gradova) daje podatke o stanju starih gradova u Sloveniji. On ih dijeli u dvije grupe: one koji su dobro čuvani i one koji su u razvalinama. Dok je problem očuvanja onih iz prve grupe dosta lak, ovi iz druge će se najčešće morati zaštititi kao ruševine. Većina gradova je iz srednjeg vijeka, sa novijim dogradnjama i obnovama. Priličan broj gradova ima već neku praktičnu namjenu: služe za stanovanje, dječje domove i druge javne svrhe. Zavod za zaštitu spomenika u Sloveniji preduzimao je brojne intervencije u cilju opravke ili konzervacije ovih spomenika.

Iscrpan je članak Aleksandra Perca o zaštiti istarskih gradova. Mnogi od njih jako su oštećeni u zadnjem ratu. Pošto u mnogim gradovima ima urbanističkih cjelina i dosta pojedinačnih istorijskih spomenika, preduzete su mjere da se šteta od ovih oštećenja što više smanji. Naravno, oštećeni Pula, gdje je avijacija potpuno uništila staru četvrt, te Cres i Osor. Poreč je također oštećen, a jedino je dosta dobro prošao Rovinj. Konzervatorski zavod sa Rijeke preduzeo je mjere konzervatorskog karaktera u Poreču i nekim drugim mjestima. Ali, da bi se pristupilo zaštiti oštećene arhitekture, trebaće prije da se riješi šta učiniti sa napuštenim objektima kojima treba naći namjenu, a uporedo s tim riješiti i niz problema restauracije.

Šumi Nace (Problemi spomeniškega varstva u Ljubljani v letih 1951 in 1952) izvještava o mjerama koje su preduzete na ljubljanskim spomenicima. To su: rimski zid na Mirju, ljubljanski grad, renesansni bunar iz bivših Auerspergovih vrtova, kapelica na Kodeljevu, Robov bunar, Križnake, Riblja tržnica itd. Mnogim objektima nalazi se savremena namjena za smještaj zavoda, ureda, preduzeća, što je vrlo korisno.

O potrebi hitnih mjera na spašavanju djela slovenačkih impresionista piše Zoran Kržišnik. Niz djela je već gotovo neupotrebljiv, tim više što su i sami majstori, težeći za određenim efektima, upotrebljavali često gruba platna na kojima se osnova teško može održati.

Josip Klemenc piše o radovima na zaštiti rimskog grobišta u Šempetru. Grobište su slučajno našli zadrugari iz jedne radne zadruge. Ono potiče iz II st. n. e., te je najbogatije do sada u Sloveniji, a po svom značaju prelazi njezine granice. Detaljno su opisani radovi na otkopavanju i djelomičnoj konzervaciji.

Vrabec Janko u dužem prilogu (Dravčarjeva dimnica) obradio je stanbeni objekt posebnog tipa u Sloveniji, koji je gotovo nestao. To je kuća vjerojatno iz 1750 godine, starijeg tipa, sa posebnim rasporedom i načinom života u njoj.

U kraćoj radnji Alfons Gspan bavi se problemom bolesti hartije te daje niz podataka i napomena o zaštiti knjiga i arhivalija i o razvoju trada na ovom polju. Zadržava se na djelatnosti zavoda za patologiju knjige u Rimu i daje prikaz knjige profesora Galla o bolesti knjiga.

Izvještaj Zavoda za zaštitu spomenika kulture (Zavod za spomeniško varstvo) je iscrpan. Iz njega se vidi da je taj rad u Sloveniji uzeo razmjere koji samo mogu radovati. U izvještaju su podaci o restauracionim zahvatima na više od 10 spomenika iz NOB. Isti broj zahvata izvršen je u cilju očuvanja spomena ili predmeta od vrijednosti velikih Slovenaca, te je podignuto više spomen ploča, uređeno nekoliko soba koje su im pripadale, podignuti neki spomenici itd. U cilju očuvanja umjetničkih spomenika za dvije godine preduzete su mjere u preko 60 slučajeva. Zaštita prirode je upravo solidno započeta. Pored 30 zaštićenih objekata, radi se na obradi i pripremi za zaštitu na skoro istom broju objekata. Štite se parkovi, rijetka drveta, fauna itd. Dalje do sada je zaštićeno 15 biblioteka, uglavnom samostanskih, sa značajnim fondom knjiga.

U razdjelu Muzeji i galerije dat je niz priloga o radu pojedinih muzeja (Muzej NOB u Ljubljani, Mjesni muzej Liubljana, Pokrajinski muzej u Mariboru, Školski muzej u Ljubljani, muzeji u Škofjoj Loci i u Brežicama, Notranjski muzej), te o organizaciji manjih izložbi itd.

Kada se prelista ova sveska, dobija se pozitivan utisak o radu na zaštiti spomenika kulture u Sloveniji, kako o njegovoj širini, tako i o temeljitosti i kvalitetu. Sam časopis je tehnički dosta skroman, sa ne baš dobrim fotografskim priložima. Izgleda da je namjeren samo za unutarnje potrebe jer nema kratkih sadržaja ni na jednom stranom jeziku.

D. V.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, sv. VIII, str. 455, Sarajevo

Ovaj broj Glasnika je obiman i mnogostran po svojim disciplinama koje obrađuje. Razdijeljen je na VI dijelova radi boljeg pregleda samih članaka.

I dio donosi članke i rasprave između kojih ima etnografskih i arheološko-istorijskih.

Špiro Kulišić raspravlja o temi »Porijeklo i značenje božićnog obrednog hljeba u Južnih Slavena«. Kod nas je malo rađeno o toj temi pa i ono što je rađeno, bilo je objavljeno u fragmentima. Zato Kulišić donosi pred čitače gotovu materiju i potrebitu literaturu iznoseći i druga mišljenja, ali daje i svoje originalne zaključke na temelju razvitka društva i njegovih potreba koje su se manifestovale u raznim vremenskim razdobljima. Neki su pisci pisali o božićnjem hljebu u njegovu agrarno-madijskom značenju, ali nisu vodili računa o istorijskim uslovima koji su izazvali prvu pojavu ovog hljeba. Kulišić se u tumačenju pravilno oslanja na ekonomsko-društvene uslove koji su bili uzrok da se izazove ta pojava u životu jednog naroda od početnog svoga razvoja do danas. Pisac tumači karakteristike obrednog hljeba izvodeći zaključak o magičnom značenju toga. On raspravlja i o česnici i obrednom hljebu iz Svetovidovog kulta i upoređuje s današnjim stanjem običaja kod Južnih Slovena ističući madičku snagu česnice. Pokušao je da dađe sintezu tih običaja u našim krajevima, ali mislim da nije potpuna, naročito s obzirom na neke dijelove Hercegovine.

Zato je trebao da na terenu lično prouči te običaje i da stare provjeri bar što se tiče Bosne i Hercegovine. Istina je da je to težak posao jer zahtjeva više vremena i materijalnih sredstava.

Tumačeći magičnu snagu božične slame nije se dotakao i značenja koje je božična slama imala u hrišćanstvu. Svakako da se ne može tumačiti značaj običaja upotrebe božične slame bez veze sa hrišćanskim uticajem.

Pisac je to isto učinio i kod tumačenja drugih običaja kod Slovena i dolazi do zaključka da se božični obredni hljeb u sklopu proizvodno-madičnih običaja pojavljuje u istoj ulozi, s istim ciljem i istim značenjem kao i obredni hljeb u kultu Svetovidia. Ipak je on prvi put dao istorijski razvoj svih tih običaja koji su se razvijali kao i samo društvo.

Ova rasprava je donijela i novo svjetlo u taj problem kao i jednu sistematsku cjelinu o tom problemu s obzirom na čisto poganske elemente, što mu je, izgleda, bio i cilj.

U drugoj raspravi »Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini« Kulišić donosi nekoliko pogleda na to pitanje i iznosi glavne rasprave o njemu. Ističe jači uticaj Osmanlija u gradovima, nego na selu donoseći za to i nekoliko dokaza. On podvlači da su imena zanata u gradovima većinom turskog porijekla a oruđa seljaka muslimana da imaju slavensku terminologiju, što je pravilno podvučeno. I ova rasprava doći će korisno naučnim radnicima da prouče detaljnije taj problem, naročito sa istoriskog stanovišta koje je moglo biti još jače izraženo na bazi poznatih izvora.

Milutin Garašanin piše o »Problemu podunavskog i ukrajinskog neolita u svetlosti novih arheoloških rezultata«. On se pozabavio problemom velikih četvrtastih kuća u kulturnim grupama i tvrdi da je velika četvrtasta kuća nastala nezavisno na raznim teritorijama Evrope u doba neolita gdje su glavnu ulogu igrali društveni i ekonomski odnosi, povezani sa uslovima zemljišta i materijala. Taj je problem dobio novo tumačenje koje se razlikuje od dosadašnjih tvrdnja koje pisac detaljno iznosi.

Dr. A. Benac u članku »Neki etnički problemi prehistorijskih stanovnika Bosne i Hercegovine« analizira butmirsku kulturu i određuje razne tipove, ali u sklopu čitavog naselja u Butmiru i Nebu. On se pozabavio i drugim kulturama koje su u vezi s bosanskim teritorijem i tumači originalno nestanak butmirske kulture i pojavu Hira s njihovim etničkim grupacijama. Ovom je raspravom dao glavne osnove za zaključivanje o sličnosti i raznolikosti neolitskih stanovnika u Bosni i Hercegovini izvođeci sam određeno tumačenje.

Dr. Josip Korošec u članku »Nekoliko pitanja oko nekropole u Trebeništu« raspravlja o raznim grobovima i načinu pokopavanja pokojnika u to doba te pokušava da riješi pitanje pripadnosti tih grobova i materijala koji je u njima nađen. Predmeti, nađeni u grobovima, su većinom grčkog porijekla, i to kao import. Grobovi su pripadali Ilirima a ne Keltima ili Grcima kako su neki tvrdili. Određuje i vrijeme postanka istih na temelju analiza predmeta i načina pokopavanja. On se odlučio da ih stavi u vrijeme V do VI v. pr. n. e.

Zorislava Marković piše o »Preradi kože i izradi opanaka u Visokom«. Marković nam je donijela nove podatke iz oblasti opančarskog zanata u Visokom koji se postepeno gubi zbog razvijenosti naše industrije u tom kraju.

Vojslav Bogičević u članku »Raboš i njegova upotreba u Bosni i Hercegovini« donosi sam istorijat raboša u cjelini tako da će koristiti i istoričarima i etnografima. On se potrudio da skupi veliki materijal iz raznih izvora i daje jednu sintezu uzimajući u obzir veliku literaturu o tom problemu. On vrši komparaciju s drugim pojavama raboša van slovenskog kruga.

Dr. Srećko Brodar u raspravi »K otkritju kamenih industrij ob Usori« opisuje kamene nalaze u Maklenovcu kod Doboja i donosi zaključak da su predmeti iz paleolitskog doba. To bi bio prvi nalaz oruđa iz paleolitskog doba u Bosni i Hercegovini. Pisac je donio nekoliko tabla iz kojih se može kontrolisati njegov zaključak.

Đuro Basler u članku »Paleolitski nalaz na Usori« donosi rezultat istraživanja na lokalitetu Maklenovcu pril-

žući snimak terena toga nalazišta i sve što je potrebno da se dalje materijal razrađuje od strane Dr. Brodara u pomenutoj raspravi.

Dr. A. Benac u članku »Neolitsko naselje u dolini Bile« prikazuje rezultate istraživanja u 1951 god. Rad je popraćen planovima i tablama koje prikazuju predmete iz tog nalazišta, podesne za daljnu komparaciju neolitskih nalazišta.

Vladimir Miroslavljević donosi članak »Nalazi iz pret-povjesnog doba u sjevernoj Dalmaciji« opisujući dva nalazišta: u Topolju i Nevestu.

Dr. Duje Rendić-Miočević donosi svoje poglede na kult Mitrasa u članku »Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitričkom kultu?« On zaključuje da se močićki speleolod održao dulje nego drugdje a s tim i Mitrin kult.

R. Drechsler-Bižić u članku »Novi pogledi na kulturu sojeničkog naselja u Ripču« donosi zaključak da su predmeti toga nalazišta iz I gvozdenog doba.

Mate Suić u članku »Gdje se nalazilo jezero iz 24 pogl. Pseudo Skilakova Peripla?« je uspio s velikom dokaznom snagom da odredi gdje je bilo to veliko jezero. On ga ne stavlja kao drugi u dolini rijeke Neretve, nego u Albaniju uz rijeku Drilon uz koju je smješteno to veliko jezero. To je, svakako, veliki prilog nauci, jer je taj problem skinut s pozornice naučnog istraživanja.

Dr. Sergejevski u članku »Slike pokojnika na našim srednjevjekovnim nadgrobnim spomenicima« ubjedljivo govori o uticaju Dubrovnika na slike koje se pojavljuju na nadgrobnim spomenicima u okolici Srebrenice.

Dr. B. Gabričević piše »O nekim mitričkim natpisima Sarajevskog muzeja« i pokušava odrediti i vrijeme nekih mitričkih spomenika.

Cvetko Popović donosi lijep prikaz o »Bosansko-hercegovačkim preslicama i vretenima« na bazi sistematske obrade tih etnografskih predmeta. Popović je rad popratio slikama i crtežima i pokušao da nam da prikaz narodnih običaja i vjerovanja u vezi s preslicama i vretenima.

Esad Pašalić donosi rezultate svoga istraživanja rimskih cesta u članku »Neki prilozi poznavanja rimskih cesta u Bosni i Hercegovini«.

Đ. Mazalić u studiji o Tešnju potrudio se da nam da jedan opis toga grada u srednjem vijeku kao i drugih kulturnih spomenika u Tešnju i okolici.

Dr. I. Čremošnik u »Izvjestaju o iskopinama u Rogaćima kod Blažuja« daje nam rezultate svoga iskopavanja, propraćene sa slikama i crtežima. Ona je konstantovala da je srednjevjekovna crkva u Rogaćima iz XII ili poč. XIII v., slična s nekim u Dalmaciji.

Zorislava Marković donosi zanimljivi osvrt na »Drvene grobnice u okolini Rudog« što je važno za proučavanje načina građenja nadgrobnih spomenika u novom vijeku.

Đ. Mazalić u članku »O jednom Oktoihi« donosi opis jednog važnog oktoiha dodajući i njegovu lijepo uspjelu fotografiju.

Bogumil Hrabak osvrnuo se na već publikovane neke nadgrobne pisane spomenike i određuje im vrijeme postanka na temelju izvora. U članku »Prilog datovanju hercegovačkih srećaka« ukazao je na potrebu da se nadgrobni spomenici mogu datovati ukoliko imaju natpise što je važno za određivanje postanka nadgrobnih spomenika pa i same nekropole.

Dr. A. Solovjev u članku »Novi podaci za istoriju novomanihejskog pokreta u Italiji i Bosni nastoji na dokaže postojanje novomanihejaca u Bosni.

Đ. Basler dao nam je opis lokaliteta na Kupresu. Esad Pašalić u članku »Antički tragovi iz okoline Bugojna i Gornjeg Vakufa« opisuje tragove koji su ostali iz doba antike.

Dr. I. Čremošnik prikazuje ukrajno »Dva srednjevjekovna grada u okolici Grahova« radi istoriske ubikacije.

U IV dijelu donesene su bilješke i prikazi raznih edicija i tretirana pitanja koja su interesantna za društvene nauke. Tu se ističe članak Dr. Vinka Mikolji pod naslovom »Historija našeg rudarstva i Sasi«. On tvrdi da je ime sas naziv za profesiju a ne za nacionalno obilježje.

U V dijelu Dr. M. Lopac donosi bibliografske podatke o historiskim radovima o Bosni i Hercegovini radi bržeg snalaženja u upotrebi literature koja tretira istoriju Bosne i Hercegovine.

Na koncu Vukosava Popović donosi popis radova Glasnika Zemaljskog muzeja od 1938—1952 god. Kao zaključak donesen je prikaz Petogodišnjeg rada Zemaljskog muzeja od 1948—1952 god. Sadržina Glasnika je bogata i raznolika, ali tehnička oprema mogla bi biti još bolja, naročito što se tiče samih tabla od kojih su neke ponekad nejasne.

M. V.

SREDNJEVJEKOVNI NADGROBNI SPOMENICI BOSNE I HERCEGOVINE

Sveska I—IV

Dosada su objavljene četiri sveske serije monografskih publikacija o srednjevjekovnim nadgrobni spomenicima Bosne i Hercegovine u kojima se donosi sistematska obrada nekih srednjevjekovnih nekropola iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine.

I. *Prva sveska* ove serije nosi naslov: A. Benac, Radimlja, Izdanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1950. Sadrži 46 stranica teksta (skupa sa rezimeom na engleskom jeziku), 40 tabli fotografskih snimki i crteža i 1 plan razmještaja stećaka nekropole u Radimlji.

Poslije uvodne napomene u kojoj izlaže kako i zašto je došlo do sistematske obrade naših srednjevjekovnih nekropola autor govori o smještaju ove nekropole koja je nastala u polju ispod naselja Ošanići, 3 km zapadno od Stoca, a pripadala je Ošaničkom naselju pod vojvodama iz poznate porodice Miloradovića. U neposrednoj blizini nekropole nalazi se veći broj gromila u koje su sahranjivali svoje mrtvace raniji stanovnici ovih krajeva, Iliri. Ovo nije rijedak slučaj da su naše srednjevjekovne nekropole nastale u neposrednoj blizini starog ilirskog groblja ili upravo na samom groblju. Nadalje napominje autor da ovdje osim grobova sa stećcima ima veći broj srednjevjekovnih grobova bez nadgrobno spomenika koji su označeni manjim krugom kamenica. On misli da su ovi grobovi pripadali siromašnim slojevima i kmetovima, a možda su i starijeg porijekla.

Zatim se prelazi na kataloški pregled nadgrobni spomenika gdje je dat opis svakog pojedinog stećka ove nekropole kojih ima u svemu 131. Po obliku autor je stečke podijelio na ploče, ploče sa podnožjem, sanduke, sanduke sa podnožjem, visoke sanduke sa podnožjem i bez podnožja, sarkofage, sarkofage sa podnožjem i krstove koji ovdje ne predstavljaju samostalne nadgrobne spomenike nego su u vezi sa nekim drugim spomenicima. Što se tiče pitanja da li sarkofazi predstavljaju oblik staroslavenske kuće, kako to misli Vlado Skarić, ili su nastale po uzoru rimskih sarkofaga, kako misli Jireček i Truhelka, autor više naginje mišljenju ovih potonjih, ali u svakom slučaju smatra da sarkofag imitira kuću.

Karakteristično je za ovu nekropolu da je ona relativno bogato ornamentisana. Tu često sretamo zavojitu liniju sa trolistom koja uz gornji obod pobočnih strana nekad opasuje čitav stećak, zatim pleteno užje i plastični cik-cak ornament. Zrakasti krug (kotač) koji se pojavljuje na nekim stećcima, vjerovatno je čisti ornament premda je nekada predstavljao simbol vatre, sunčanog boga i sunca, a to je slučaj i sa polumjesecom koji je predstavljao mjesечеvo božanstvo. I spiralni zavoj koji se još u ranim istoriskim periodama susreće kao simbolični znak predstavlja na našim spomenicima vjerovatno samo stare narodne ornamentalne motive koji su izgubili svoje simbolično značenje.

Pojava luka i strelice na stećcima označava, prema pretpostavci autora, vojničku funkciju pokojnika, a predstava štita sa mačem njegov vojnički rang.

Figuralne pretstave na spomenicima ove nekropole dijele se na muške figure sa dignutom desnom rukom i na figuralne kompozicije. Stećci sa muškim figurama mogli bi biti spomenici vojvoda Miloradovića iz Batnoga (zaseok Ošanića), dok bi se figuralne kompozicije mogle podijeliti na pretstave životinja, pretstave lova, pretstave kola i pretstave borbe-turnira. Značenje ovih scena na stećcima ove nekropole, kao i svih drugih nekropola širom Bosne i Hercegovine, moći će

se sa većom sigurnošću utvrditi kada se prouči veći broj nekropola iz raznih predjela Bosne i Hercegovine.

Na 5 spomenika nalaze se natpisi čiji su otisci doneseni u ovoj monografiji, od kojih je četiri objavio Ćiro Truhelka u Glasniku Zemaljskog muzeja 1892.

Značaj ove monografije leži ne samo u tome što nam pruža vrlo dragocjen materijal (opis stećaka i fotografski snimci) za izučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine, nego i u tom što se tu prvi put ukazuje na jedan metod za sistematsku obradu stećaka.

II. Kao druga sveska serije Srednjevjekovnih nadgrobni spomenika Bosne i Hercegovine objavljena je monografija: Alojz Benac, Olovo, Izdanje Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu 1951.

U ovoj publikaciji sistematski je obrađeno 7 srednjevjekovnih nekropola iz okolice Olova. Ona sadrži 77 stranica teksta (skupa sa rezimeom na francuskom jeziku) 40 tabli fotografskih snimaka i crteža, 1 preglednu kartu ispitanih nekropola i 7 planova razmještaja stećaka.

Svi nadgrobni spomenici (ovdje je opisano u svemu 263) izrađeni su u oblicima kakve smo vidjeli i kod nekropole u Radimlji, osim što ovdje susrećemo i 2 dvostruka sarkofaga sa podnožjem i 1 obelisk. Karakteristično je za ove nekropole da kod njih preovladaju sarkofazi sa podnožjem (od 263 spomenika, 159 sarkofaga sa podnožjem). Ovi sarkofazi razlikuju se od hercegovačkih po tome što su po visini i širini manjih dimenzija nego hercegovački, ali ne i po dužini, pa im to daje i nešto drukčiji izgled. Autor nije mogao ustanoviti da li dvostruki sarkofazi pokrivaju i dvostruke grobove jer su, nažalost, oba ovakva sarkofaga bila izvrnuta a grobovi ispod njih raskopani kao što je to uopšte slučaj sa znatnim dijelom lijepo izrađenih i ornamentisanih spomenika ovoga kraja u kome je, prema tome, moralo biti mnogo upornih kopača blaga.

Što se tiče ukrašavanja kod olovskih nekropola je relativno manje ornamentisanih spomenika nego kod nekropole u Radimlji. Ovdje se pojavljuje nekoliko tipiziranih ukrasnih motiva (spiralni zavoji, rozete i pleteno užje) koji se kombinuju sa pojedinačnim ornamentima u skladnu cjelinu. Tu se češće susrećemo i sa motivom krsta, a to može biti od važnosti kod rješavanja pitanja da li su srednjevjekovne nekropole »bogumilske« ili su one opštenarodne.

Od rjedih pojedinačnih ukrasa ovdje susrećemo cik-cak liniju, kružice, kružice s tačkom, krug od pletenog užeta, krug sa rozetom, zrakasti krug, zvijezdu, polumjesec, grozd itd.

Upada u oči da na stećcima ovog kraja nema figuralnih pretstava.

Osnovna razlika, dakle, između stećaka na Radimlji i onih u olovskom kraju jest što su na stećcima Radimlje dosta česte figuralne pretstave ljudi i životinja, bilo pojedinačne ili grupne, a ovdje su osnova čitavog ornamentalnog sistema geometrijski motivi kakvih uostalom vidamo i na stećcima iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine. Relativno česta pojava krsta na olovskim stećcima govori prema mišljenju autora, odlučno protiv toga da oni pripadaju »bogumilskim hereticima« kako se to obično misli.

U pogledu tehnike rada ornamentalnih motiva karakteristično je da je ogromna većina ornamenta izrađena udublivanjem tako da su plastični motivi vrlo rijetki.

Što se tiče orijentacije grobova pojedinih nekropola autor misli da u vrijeme postanka ovih grobova vjerovatno nije postojao utvrđen običaj njihove orijentacije u ovom kraju.

Iako na spomenicima olovskih nekropola nije nađen nijedan natpis autor ipak na osnovu nekih elemenata dolazi do zaključka da nekropole potiču iz vremena počevši od kraja XIV do svršetka XV vijeka.

Lokacija nekropola koje su smještene u zatvorenom brdskom predjelu sa mnogo šuma i pašnjaka govori apsolutno za to da se stanovništvo ovoga kraja u XIV i XV vijeku bavilo stočarstvom, pošto za ratarstvo ni onda kao ni danas ne postoje pogodni zemljišni i klimatski uslovi. Iz ove činjenice autor dalje izvodi zaključak kao što su to učinili i neki drugi pisci, n. pr. Šidak, da ovo stanovništvo nije moglo pripadati nekoj vjerskoj sekti koja zabranjuje uživanje životinjskih produkata jer mu je glavna privredna baza bilo stočarstvo.

Dobar dio teksta pisac je posvetio razlaganju o pretstavi kuće na stećcima olovskog kraja iznoseći nove podatke po

kojima se vidi da su bosanski stećci sasvim slični drvenim nadgrobnim spomenicima iz Narve, na što je već upozorio Vlado Skarić (Glasnik Zem. muzeja, 1928, str. 142) te je izrazio mišljenje da su stećci rađeni po uzoru spomenika iz Narve. Sigurno je to da hercegovački stećci imitiraju južnjačku kuću sa trijemom, dok su olovski sarkofazi građeni po uzoru kuće brvnare kakvih se i danas nalazi u ovom šumskom predjelu. Važno je i to da nam olovski sarkofazi pružaju dokumentaciju o načinu gradnje kuće toga kraja u XIV i XV vijeku prema kojoj su se ovdje gradile čisto drvene kuće (brvnare) ali je postojala i gradnja na kanate.

III. Treća sveska ove serije nosi naslov: Dr. A. Benac, Široki Brijeg, Izdanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1952. Sveska sadrži 58 stranica teksta, 37 tabli fotografskih snimaka i crteža, 9 planova razmještaja stećaka pojedinih nekropola, te kartu okolice Širokog Brijega. U ovoj svesci sistematski je obrađeno 9 nekropola iz okolice Širokog Brijega sa kataloškim pregledom svih stećaka.

Što se tiče oblika stećaka ovih nekropola, treba istaknuti da su ovdje najčešće zastupljene ploče za razliku od nekropola Olova gdje je najviše sarkofaga sa podnožjem. Za ove nekropole karakteristično je i to da su rijetki spomenici sa podnožjem, te se i u tom razlikuju od nekropola kod Olova i Radimlja.

Od 157 opisanih nadgrobni spomenika ukrašeno ih je 63. Ukrase možemo podijeliti uglavnom na: a) geometriske motive koji ispunjavaju razne bordure koje uokviruju ponekad pobočne plohe a češće gornju površinu ploča i sanduka. To su cik-cak linije, spiralni zavoji, zavojite linije sa trolistom, pleteno uže te plastične i udubljene linije. Autor ovdje posebno napominje da se tu radi o strogo ornamentalnoj funkciji ovih čisto narodnih motiva koji izražavaju umjetničko shvatanje tadanjih pokoljenja a koji su se vjerovatno upotrebljavali i na odijelu i pokuštvu stanovnika ovoga kraja. b) Druga grupa ornamenata jesu ukrasni znaci od kojih se najčešće pojavljuje polumjesec (skoro redovno u kombinaciji sa rozetom ili zrakastim krugom a ponekad i sa krstom, kukastim krstom, plastičnim krugom i t. d.) i rozeta, a zatim štit s mačem te krst, a rjeđe kotač od pletenog užeta, kukasti krst, trolist, ključevi, stilizovani ljljan i štap, ruka s mačem, te arkadni stupovi. Autor misli da se značenje i porijeklo ovih znakova kao i to da li su to simboli ili obični ukrasi ne može razjasniti dok se ne prikupi i ne prouči cjelokupni materijal od stećcima, a ja bih k tome dodao i dok se ne prostudira literatura, naša i strana, koja tretira pitanje simbolike uopšte. On ipak iznosi neka svoja zapažanja sa opisanih spomenika jer misli da bi to moglo pomoći rješavanju problema u cjelini. c) Treća grupa ukrasa jesu figuralne pretstave od kojih treba naročito istaknuti kompozicije lova na jelene i kolo, zatim samostalne muške i ženske figure, i najposlije samostalne životinjske figure (lav ili vuk).

Obzirom na političku istoriju Huma u XIV i XV vijeku kao i na činjenicu da neke grupe znakova na stećcima (polumjesec i rozeta, motiv ukrštenih ključeva, samostalna životinjska figura) upućuju na grbove Bosne i dinastije Kotromanića, autor dolazi do zaključka da najveći dio nekropola i nadgrobni spomenika iz okolice Širokog Brijega potiče iz druge polovice XIV vijeka kada je Hum bio u vlasti Kotromanića dok su ostale iz XV vijeka (nekropola u Šarampovu) kada je Hercegovina pod Sandaljem Hranićem i Stjepanom Vukčićem bila samostalna.

Većina grobova ovih nekropola orijentisana je jugoistok-severozapad, a nešto manje njih istok-zapad. Dakle ovi grobovi su mnogo pravilnije orijentisani nego oni iz olovskog kraja.

Na kraju se može reći da je glavna vrijednost ovih monografija u tom što će one pružiti vrlo dragocjenu naučnu građu za izučavanje kulturne istorije Bosne i Hercegovine XIV i XV vijeka, ali će se u tu svrhu moći potpuno iskoristiti tek onda kada im se budu pridružile slične monografije obrade nekropola iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore i zapadne Srbije. Ipak mislim da i ove tri monografije pružaju jake dokaze za mišljenje nekih

naučnika, uključujući tu i autora monografija, da je kod stanovništva dobrog dijela Bosne i cijele Hercegovine, bez razlike vjere i staleža, u XIV i XV vijeku vladao običaj zakopavanja mrtvaca pod stećke. Prema tome je za stećke pogrešan naziv »bogomilsko« ili »patarensko« groblje kako se to obično čuje od prosvjećenijih pojedinaca a pogotovo je pogrešno stećke nazivati »grčkim«, »rimskim« ili »mađarskim« grobljima, kako to čini narod u raznim krajevima Bosne i Hercegovine gdje ima stećaka.

IV. Kao četvrta sveska serije »Nadgrobni spomenici Bosne i Hercegovine« objavljena je monografija pod naslovom: D. Sergejevski, Ludmer, Izdanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1952. U ovoj svesci sistematski je obrađeno 7 srednjovjekovnih nekropola iz okolice Srebrenice, iz predjela koji se naziva Ludmer. Monografija sadrži 28 stranica teksta (skupa sa rezimeom na francuskom jeziku), 48 tabli fotografskih snimaka i crteža, 1 kartu ludmerskog kraja i 3 plana razmještaja spomenika.

Po svome obliku spomenici ludmerskih nekropola mogu se podijeliti u dva glavna tipa i to: »ležeći« spomenici i spomenici koji stoje uspravno. Prvi imaju oblik sličan obliku srednjovjekovnih spomenika u ostaloj Bosni i u Hercegovini (sarkofag, sanduk, ploča), a druge, koji čine veliku većinu spomenika ovih nekropola, autor naziva pozajmljenim imenom »stela« i »cipus« prema tome da li spomenik liči na jednu okomito usađenu ploču ili je okomito usađen spomenik kakvog drugog oblika. Ima nekoliko i obeliska kao i relativno znatan broj amorfno kamenja koje se upotrebljavalo kao nadgrobni spomenici. Iz ovoga se vidi da se po obliku nadgrobni spomenici iz okolice Srebrenice mnogo razlikuju od spomenika olovskog kraja i Hercegovine.

Ornamente na ovim spomenicima autor je podijelio u nekoliko grupa: a) simboli koji su većinom religioznog karaktera, kao polumjesec, jabuka ili zvijezda, disk (kolut), krst, svastika, a ima ih i društveno socijalnog karaktera pa ih u tom slučaju on naziva amblemima, kao što su mač, koplje i luk sa strelicom. Među ornamente slične simbolima autor ubraja pojavu sjekire, ruke i plastičnog koluta od kojih se svaki pojavljuje na po jednom spomeniku, b) Figuralni ornamentni posve se razlikuju od bogatih figuralnih kompozicija hercegovačkih stećaka koje prikazuju scene iz života tadanjeg plemstva. I ovdje se doduše na nekoliko spomenika susreće po koja ljudska figura, n. pr. čovjek koji drži krst u ruci ili muška figura skrštenih ruku na prsima, ali su to pretstave pokojnika a ne živih ljudi. U tome autor ovdje vidi jednu novu koncepciju koja je u potpunosti opreči sa ornamentima nekropola o kojima se naprijed govorilo. Srednjovjekovni spomenici srednje Bosne i Hercegovine sa pretstavama lova, megdana i t. d. u suprotnosti su sa crkvenim učenjem, dok se figuralne pretstave na spomenicima Ludmera približuju crkvenom shvatanju o životu i smrti. Ovakvu ornamentiku autor pripisuje uticaju iz Dubrovnika, pošto su u srednjem vijeku Dubrovčani u Srebrenici imali svoju koloniju, konzula i sud. c) Ornamenti u užem smislu dijele se na geometriske koji su ovdje rjeđe zastupljeni (spirala) i biljne koji ukrašavaju najljepše spomenike ludmerskog kraja. Pa ni ovi se ne ističu svojom raznovrsnošću nego se sastoje svega iz dva motiva: jako stilizovanog »ljljana« kome se porijeklo nalazi u narodnom vezu i iz motiva vinove loze za koji autor također pretpostavlja da je došao iz Dubrovnika.

Što se tiče datiranja ludmerskih spomenika autor misli da najstariji spomenici: sarkofazi, sanduci i ploče potiču iz posljednjih decenija XIV i početka XV vijeka dok su stele, cipusi i t. d. nastali kasnije, u XV, XVI pa možda i u XVII vijeku.

Dakle spomenici ludmerskih nekropola odlikuju se raznolikošću oblika i ornamenata. Većina oblika ne nalazi se kod drugih nekropola Bosne i Hercegovine dok figuralni ukrasi ukazuju na novu pojavu sepulkralnog ornamentiranja koja je rezultat promjenjenog shvatanja ludmerskog stanovništva o životu i smrti, vjerovatno pod stranim uticajima.

D. T.

GODIŠNJAK ISTORISKOG DRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

Godina IV, Sarajevo, 1952.

Istorisko društvo Bosne i Hercegovine izdalo je dosad četiri publikacije svoga Godišnjaka u kome naši istoričari, na osnovu novog, dosad neobrađivanog materijala iznose nove istoriske činjenice pa i nove poglede na istoriske probleme Bosne i Hercegovine, korigujući ponekad dosadnja kriva mišljenja u našoj historiografiji. Ali što je od naročito značaja, to je činjenica da se sada u istraživačkim radovima mnogo više nego dosad koriste turski izvori, bez čega se ne može imati tačna cjelovita slika prošlosti naših naroda pod Turcima.

U IV broju Godišnjaka najviše prostora zauzima rad Nedima Filipovića, »Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose)«, koji predstavlja dio pripremane studije »Položaj našeg seljaštva pod turskom vlašću u XVII i XVIII vijeku«, a koji je pretežno izrađen na osnovu turskih istoriskih izvora i turske istoriografske literature.

U ovom radu raspravlja se o problemima nastanka, razvitka i suštine turskog društvenog poretka u koji je kroz više vjekova bila uklopljena i većina jugoslavenskih zemalja. Čitav društveni poredak u turskoj državi osnivao se također na feudalnom uređenju u kome je osnovni oblik feudalne svojine bila miriska zemlja. Ova zemlja davala se u leno (timar) sitnim plemićima-vojnicima uz obavezu učestvovanja u vojnim pohodima na poziv turske države. Sa timarske zemlje spahija je dobivao rentu u naturi i tu zemlju nije mogao ni prodati ni pokloniti ili založiti, dakle on je nju dobivao na uživanje a ne u potpuno vlasništvo, jer je vlasnik cijele miriske zemlje bila država odnosno spahiska klasa kao cjelina, koja je predstavljala jezgru čitavog turskog sistema. U tome i leži razlika između turskog feudalnog sistema sa sitnim lenima (timarima) i onoga u evropskim državama sa krupnim feudalnim posjedima čiji su vlasnici — krupni feudanci — bili nasljedni vlasnici posjeda te su mogli pojedine njegove dijelove davati dalje u leno drugim plemićima i t. d. Ovakav sistem u zemljama koje su Turci osvojili bio je prije njihove pojave uslijed unutarnjih i vanjskih suprotnosti dospio u nerješivu krizu, a to je umnogome olakšalo osvajanje ovih zemalja po Turcima koji su onda ovako truli sistem likvidirali i uspostavili novi feudalni sistem (turski). No, i ovaj njihov sistem kasnije je zapao u krizu i uslovio propast turskog carstva.

Branislav Đurđev u članku »Hrišćani spahije u severnoj Srbiji u XV veku« uspio je na osnovu turskih katastarskih deftera da pobije dosadnje mišljenje prema kome je u početku turskog vladanja u našim zemljama, a naročito u sjevernoj Srbiji, bilo malo hrišćanskih spahija. Autor je ovim radom dokazao baš protivno, naime da je u XV vijeku u sjevernoj Srbiji znatno više bilo hrišćanskih nego muslimanskih spahija.

Dr. Gregor Čremošnik u prilogu »Bosanska kraljica Gruba« analizom postojećih istoriskih dokumenata dolazi do zaključka da kraljica Gruba, protivno dosadašnjem mišljenju, nije identična sa Jelenom, ženom Dabišinom, niti je bila žena kralja Tvrtka II, kako su to neki drugi istoričari pretpostavljali, nego zakonita žena kralja Ostoje, a vjerovatno kći kralja Dabiše i njegove žene Jelene. Kasnije se ona stalno spominje pod imenom Kujava.

Hazim Šabanović u radu »Upravna podjela jugoslavenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699 godine«, donosi pregled administrativne podjele naših zemalja pod Turcima do 1699. Zemlje današnje Jugoslavije koje su Turci tokom XV i XVI vijeka osvojili, bile su unišle u sastav rumeliniskog ejalata koji je kao prvi ejalat turskog carstva formiran od osvojenih zemalja na Balkanu. No osvajanjem novih pokrajina formirani su i novi ejalati, među kojima je prema prilikama bilo pregrupisanja, tako da su naše zemlje prije Karlovačkog mira bile u sklopu slijedećih ejalata: rumeliskog, budimskog, temišvar-

skog, bosanskog, egarskog i kaniškog. Ejalati su se dijelili na sandžake, a sandžaci na nahije i kadiluke.

Vojislav Bogičević u članku »Početak ustanka Luke Vukalovića (1852—1862)« dopunjuje monografiju V. Čorovića i druge napise o ovoj temi novim podacima iz Državnog arhiva u Zadru (Arhiv dalmatinskog namjestništva).

Hamdija Kapidžić donosi prevod (sa potrebnim objašnjenjem) jednog francuskog izvještaja o Bosni iz godine 1810 u kome se opisuju tadanji putevi u Bosni i njihova upotrebljivost za slučaj vojnih operacija prema Srbiji ili Albaniji. Pored toga tu su dati izvjesni podaci o mjestima uz te puteve te o broju i vjerskoj pripadnosti njihova stanovništva.

Desanka Kovačević u članku »Gde je bila kovnica novca bosanskih vladara« na osnovu građe iz Dubrovačkog arhiva pretpostavlja da se ta kovnica nalazila u Fojnici.

Najposlije Žarko Muljačić objavljuje izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788 godine (od koga se koncept nalazi u Dubrovačkom arhivu) koji je dubrovačka vlada poslala nekom austriskom nadležstvu neposredno poslije ulaska Austrije u rat s Turcima.

Kako se vidi svi ovi radovi kao i oni iz ranijih svezaka Godišnjaka vrlo su interesantni i korisni, ali oni obrađuju, a to je i logično za jedan časopis, samo pojedinačna pitanja ili predstavljaju samo priloge za rješavanje nekog pitanja iz naše prošlosti. No, da li se u bliskoj budućnosti možemo nadati pojavi jednog većeg istoriskog djela koje bi se zasnivalo na kritički obrađenim istoriskim dokumentima (od kojih je veliki dio još neobrađen) a izrađeno po savremenim naučnim principima i koje bi davalo istinitu cjelovitu sliku prošlosti Bosne i Hercegovine za vrijeme turske uprave? Na to pitanje koje zanima cijelu našu kulturnu javnost mogu odgovoriti samo naši istoričari.

D. T.

PRILOZI ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU I ISTORIJU JUGOSLOVENSКИH NARODA POD TURSKOM VLADAVINOM, I i II, Sarajevo 1950 i 1952.

Dosada su izašle dvije sveske ovog časopisa kojeg izdaje Orijentalni institut u Sarajevu. Iz naslova se vidi kakav je njegov zadatak i smjer. Potrebno je odmah ukazati na to da je težište dosada skoro isključivo na naučnoj obradi turske arhivne građe, odnosno na izvorima za istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom upravom. Što se tiče orijentalne filologije koja u našoj zemlji obuhvata samo jezike Bliskog istoka (arapski, turski i periski) dosada je vrlo malo zastupljena. Ovaj časopis svakako ne obuhvata sve što se na ovom polju kod nas radi. Radovi iz orijentalne filologije kojima se najviše bave članovi spomenutog instituta usmjereni su dosada na rješavanje osnovnog i primarnog zadatka, izradu potrebnih udžbenika iz spomenutih jezika za gimnaziju i fakultet. Iako časopis još nije dobio svoju pravu fizionomiju uspio je okupiti gotovo sve snage koje na ovom polju kod nas naučno rade i postao zapravo publikacija koja predstavlja jugoslavensku orijentalistiku, te je kao takva jedina u zemlji.

Druga sveska ovog časopisa (f. 1/4, S.346.) pokazuje veliki napredak prema prvoj svesci (S. 193) i to kako po svom sadržaju i raznovrsnosti materije tako i po svojoj formalnoj strani. Sadržaj radova prve dvije sveske može se po svome karakteru podijeliti na slijedeće grupe: arhivski materijal, rasprave i članci, prilozii, prevodi i na kraju kritike i recenzije.

Arhivski materijal zaprema najviše prostora pošto je primarni značaj dat objavljivanju istorijskih izvora. Zapažen je ovdje kao vrijedan istoriski prilog rad Dr. B. Đurđeva u kome iznosi materijal crnogorskih deftera iz XVI vijeka koji se nalaze u carigradskom arhivu i osvetljava položaj Crne Gore u doba Skender-bega Crnojevića. Ovaj rad zaprema prostor u obadvije sveske. H. Hadžibegić daje četiri rada koji predstavljaju arhivsku građu, a čine ili jednu cjelinu u odnosu na mjesto ili događaj ili se njihov sadržaj odnosi na različite teme. Tako u prvoj svesci donosi 24

turska dokumenta koji se odnose na Župu Grbalj u XVII vijeku i 45 turskih dokumenata o ustanku u Hercegovini 1875 godine protiv turske vlasti. U drugoj svesci objavljuje tri fermana iz prve-polovine XVI vijeka koji se odnose na Makedoniju a govore o različitim temama (o jurucima, turskom nomadskom plemenu, o teritorijalnoj nadležnosti kadija i o nezakonitostima koje čine sakupljači poreza) i ugovor u prijevodu sklopljen 1838 godine između Njegoša i turskih vlasti u Hercegovini i Bosni kojim se okončavaju razmirice i borbe oko pograničnog kadiluka Grahova. Zatim H. Šabanović kritički izdaje dvije najstarije vakufname u Bosni iz XV vijeka i to Isa-bega Ishakovića drugog bosanskog sandžakbega za zadužbine u Sarajevu i bosanskog sandžakbega Ajas-bega za zadužbine u Sarajevu i Visokom. Vakufname su donesene u originalnom tekstu, prva na arapskom, a druga na turskom jeziku i u prijevodu potkrijepljene mnogim vrijednim bilješkama kojima se ispravljaju greške ranijih izdanja. Vakufname su prvorazredni istorijski dokumenti, a naročito najstarije, jer nam pružaju mnogo podataka o razvoju gradova. Ovdje spada i rad N. Filipovića u kojem obrađuje sedam turskih dokumenata o trgovini iz XVI i XVII vijeka, koji se odnose na naše zemlje. Iscrpljujući materijal što ga pružaju ovi dokumenti Filipović daje jedan pogled na opće trgovačke odnose između Dubrovnika i susjednih turskih oblasti u to vrijeme. Ovi su podaci dragocjeni za proučavanje trgovačkih i privrednih odnosa u ovim krajevima.

Rasprave i članci zauzimaju također vidno mjesto. Ovdje treba spomenuti studiju Dr. Š. Sikirića o našem zemljaku Sudiji, komentatoru Sadijina Gulistana i drugih perzijskih klasika. U »Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris« Andre Vaillant u kratkom prikazu prve sveske naročito ističe ovaj rad. H. Šabanović daje pregled turskih istorijskih izvora, arhiva u Turskoj i arhiva i zbirki turske istoriske građe u našoj zemlji, te bibliografski pregled izdatih turskih izvora kod nas. Šabanović zatim daje interesantnu studiju o izrazima »evail, evasit i evahir« koja u stvari predstavlja polemiku sa G. Elezovićem. Ovdje je dokazano da ovi termini u datumima turskih spomenika znače prvu, drugu i treću dekadu u mjesecu a ne prvi, srednji i zadnji dan u mjesecu kako je to pogrešno tvrdio G. Elezović. Važno je spomenuti i rad G. Elezovića o sporu koji se u XVI vijeku vodio u Carigradu oko ostavštine Ahmed-paše Hercegovića između njegovih nasljednika i Dubrovčana.

Od priloga treba na prvom mjestu istaknuti rad H. Kreševljakovića u kome obrađuje stare bosanske gradove (tvrđave) njihovu gradnju, posade i na kraju, na temelju popisa iz 1833 godine donosi inventar ovih gradova. Tema je posve nova, interesantna i puna dragocjenih istorijskih podataka. O. Mušić objavljuje poslanicu šejha Muhameda Užčanima beogradskom valiji Muhamed paši iz 1748 godine kojom hrabro i revolucionarno šejh Muhamed ustaje protiv nasilja i pljačke koju narod trpi od vlasti. Ovaj revolt je izrastao u otvoreni ustanak koji je ubrzo uništen a šejh pogubljen. Mušić nam ovim radom ocrta jednu vrlo interesantnu epizodu iz turske istorije. M. Mujčić objavljuje jednu bujruđiju Husej-bega Gradašćevića iz 1832 godine koja govori o neprijateljskim odnosima i ratnom stanju među bosanskom i hercegovačkom vlastelom u vrijeme ustanka u Bosni protiv centralne osmanlijske vlasti. Ovamo bi donekle spadao i rad M. Mujezinovića kojim zapravo, počinje svoju sistematsku obradu turskih epigrafskih spomenika. Epigrafski podaci spadaju među najsigurnije izvore za proučavanje spomenika materijalne kulture, pa se odavno osjećala potreba njihove sistematske obrade.

Među sitnije priloge spada rad N. Filipovića o izrazu »tahvil« u kome mnogim primjerima objašnjava značenje ovog problematičnog termina koji se često susreće u turskim diplomatskim dokumentima. Potrebno je naročito istaknuti zapaženu epigrafsku radnju H. Šabanovića kojom rješava težak natpis nadgrobnog spomenika nekropole Malkoča u Banjaluci.

Rubriku »Prevodi« u prvoj svesci zauzimaju kanunname bosanskog sandžaka iz 1516 i 1541 (prevod H. Šabanovića) i rad H. Uzunčaršilije o zemlji i narodu u Anadoliji u XIV i XV stoljeću (prevod H. Hadžibegića). Zatim u drugoj

svesci ovu rubriku ispunjava G. Elezović prevodima pisama Ahmet Dževdet-paše.

Ostali dio ispunjavaju kritike, ocjene i prikazi važnih orijentalističkih knjiga i časopisa.

Što se materijalne strane ovoga časopisa tiče može se reći da su objavljeni radovi nove i interesantne stvari, dok bi sa tehničke strane mogao biti dotjeraniji.

A. H.

ZBORNİK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO, urednik prof. France Stele, Letnik I, Ljubljana 1951 godine, strana 224, ilustracija 60; Letnik II, Ljubljana 1952. str. 248, ilustr. 552.

Letnik I (1951) sadrži:

Baš Franc u članku »Matej Sternen v Mariboru« iznosi osobne uspomene iz vremena Sternenovog drugog boravka u Mariboru.

France Stele (»Donatorska slika iz l. 1383 v Turnišću«) opisuje pomenutu sliku, koju je sredinom augusta 1928 godine otkrio u zajednici sa pok. M. Sternenom na sjevernoj stijeni prezbiterija stare župne crkve u Turnišću. Na slici je predstavljeno poklonstvo donatorske družine sjedećoj Mariji sa Isusom. Slika je datirana sa 1383 godinom, ali je i veoma oštećena.

U članku pod naslovom »Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki?« Dr. Tamas Bogyai daje genealogiju porodice Hahot-Banfi koja je imala patronat nad crkvom u Turnišću i identificira među donatorima likove bana Nikole, njegova sina Ladislava i unuka mu Sigismunda.

Cevc Emilijan (»Romanski Marijin kip v Velesovem«) opisuje statueta koja se nalazi u župnoj crkvi u Velesovem u Gorenjskoj. Autor je prikupio mnoštvo novih podataka koji su mu omogućili da dopuni raspravu dr. Stela kako u stilskom pogledu tako i s geografskim i vremenskim podacima.

Statueta je importirano djelo koje je moglo nastati početkom XIII stoljeća te autor smatra da ju je mogao pokloniti patrijarh Akvilejski Bertold d'Andechs.

Gregorić Jože (»Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430«). Autoru nije bila namjera da razvojni liniju slovenačke srednjevekovne arhitekture nego je imao za cilj da sakupi najvažnije podatke o samim spomenicima i da ih, koliko je to moguće, označi po stilu i po tipovima u kojima se pojavljuju. Zato je izvršio izbor onih objekata koji su za postanak arhitektonskih spomenika Slovenije bili od odlučnog značaja.

Vremenski, pisac je obuhvatio gradivo od najstarijih spomenika do približno 1430 g. Pri tome se opširno zastavio na umjetnosti sva tri svećenička reda kasnog srednjeg vijeka: cistercita, kartuzijanaca i prosjačkih redova (franjevci, dominikanci, karmelićani i augustinci), pa je pokušao označiti i upliv, koji je ta arhitektura imala na ostale spomenike.

Komelj Ivan (»Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem«) naglašava da se razvoj gradske arhitekture u Sloveniji sasvim poklapa sa općim razvojem gradske arhitekture na Zapadu.

U početku je ta arhitektura izričito odbranbenog karaktera, a služi i za stanovanje. Prvi njen oblik je donjon. Ovaj objekt postaje srce kasnijih gradnji. U vrijeme turskih upada dobivaju gradovi ponovno odbranbeni karakter. Kada je pak prošla opasnost od Turaka nastavilo se sa sistematskom rekonstrukcijom gradova u cilju uljepšavanja i dobijanja boljih uslova stanovanja, i izgradnji senjorijalnih dvorova, čiji planovi pokazuju uticaje talijanske renesanse.

Hlepce Anica (»Risbe Franceta Jelovška v Layerjevi Zapuščini«) opisuje 19 crteža Franca Jelovška, od kojih se 17 nalazi u ostavštini slikara Leopolda Layera, pohranjenoj u Narodnom muzeju u Ljubljani.

Dr. F. K. Lukman («Dolničarjeva» *Historia cathedralis ecclesiae labacensis* in Bonnanijeva »Templi vaticani historia«) dokazuje upoređivanjem djela da je Joannes Gregorius Dolničar u svojoj »Historia cathedralis ecclesiae labacensis« iz 1701 godine upotrebio Bonnanijevu »Templi vaticani historia« iz 1696 godine.

Stele Melita u prilogu pod naslovom »Aleš Žiga Dolničar« bavi se istorijom ovoga radnika na polju umjetnosti, čija je literaturna zaostavština dosta bogata. Najopširniji i najbolji mu je rukopis sa opisom Mletaka i Padove, za kojima slijedi opis Perugie.

Poznati su mu radovi: tloris Perugie, crteži u opisu Mletaka kao i bakrorez na naslovnoj strani očeve isklepane knjige »Epitome chronologica«, sa ženskim alegoriskim likom Ljubljane.

U njegovim spisima vidimo kao glavni predmet njegova interesa arhitekturu, dok slikarstvo spominje tek u vezi sa arhitekturom.

Pored prednjih radnji, I sveska sadrži nekrologe (Avsec France, Golob Franjo, Mesesnel Franc, Sternem Matej i Steska Viktor), zatim kroniku: »Umetnostno zgodovinsko društvo«, te prikaze nekih radova (Beretić Lukše, Dyggve Ejnara, Fisković Cvite, Frodl Waltera, Garzarolli v. Thurnlack Karla, Milesi Richarda, Stele Franca, Weingartner Josefa) i bilješku pod naslovom »Kje je bil rojen kipar Mihael Cussa?« (E. Cevc).

U drugoj svesci, za 1952-u godinu, su slijedeći radovi:

Tamas Bogyai: »Iskopavanja v Zalavaru in njihova zgodovinska razlaga«. Problem Mosapurc-Zalavar je star preko 100 godina i zauzima ključno mjesto u istraživanju kulture i istorije ranije avarske granične marke istočno-franačkog carstva. Najnovija iskapanja vršena su u godini 1946/47 na jednom od mnogobrojnih otoka Zala-nizine. Ovdje je iskopana trobrodna crkva, pravokutna u tlocrtu, sa polukružnom apsidom upisanom unutar pravokuta, koju autor drži za prvu »ecclesia baptismalis« ovoga kraja.

Cevc Anica («Slikar Leopold Layer») je priložila članak o slikarskom opusu Leopolda Layera koji potječe iz stare umjetničke obitelji, vjerojatno doseljene iz Tirola.

Cjelokupni rad Leopolda Layera autor je podijelila u četiri faze: Početni obuhvata period kada se slikar nalazi još pod uticajem svog oca, zatim Metzingera i talijanskih slikara. U drugoj fazi, njegovi radovi su prelaznog karaktera, a umjetnik je pod jakim uticajem J. M. Kremser-Schmidta. U trećoj fazi, radovi su mu još jače pod uticajem Kremser-Schmidta, kada majstor posuđuje od ovoga problem svjetla, a približuje mu se i u kompoziciji. Zadnji period obuhvata vrijeme od 1810 do njegove smrti 1828 godine. Layer je ovdje došao do svog vlastitog stila, a težište mu je na genre slikarstvu.

Menaše Lucijan u radnji »Portret v zapadnoevropski likovni umetnosti« studira svoju temu polazeći od jednostavnijih pitanja (klasifikacija, format, tehnika, kadar) do problema duplog i kolektivnog portreta, te nastavlja sa istraživanjem mogućnosti autonomnog i neautonomnog portreta ograničavajući se na osnovna pitanja društvene funkcije i umjetničkih zakona portreta.

Autor raspravlja o osnovnim problemima formata, dimenzije, vrste, orijentacije, mimike i pantomine portreta, te o nutarnjem i vanjskom jedinstvu u portretu.

U drugom dijelu svoje studije, autor analizira kombinacije portreta sa drugim vrstama ikonografskog genre-a.

Dr. Silva Trdina («Ivana Kobilca») opisuje život umjetnice Ivane Kobilce (1861—1926), njeno školovanje i rad.

Ivana Kobilca za svoje doba bila je napredna i prva među Slovencima slikala je u prirodi, ali se u suštini razlikovala od domaćih impresionista, koji su se najviše bavili slikanjem seljačkog života.

Glavno područje njenog rada je portret, a poslije njega mrtva priroda.

U drugom članku, pod naslovom »Umetnički razvoj Ivane Kobilce«, Menaše Ljerka obraduje umjetnički lik

Ivane Kobilce, nastojeći da što brižljivije iznese zaostavštinu umjetnice i sakupi sve danas dostupne podatke o njenom umjetničkom djelovanju uopće.

Slikarski razvoj umjetnice je organski i miran, bez oštrih preloma u pojedinim fazama rada. Cjelokupno djelovanje autor je podijelio u sedam faza.

Najzanimljivije i najbogatije je Minhensko razdoblje (1882—1891) sa 70 slika. U ovom i pariškom razdoblju (1891—97) nastala su njena najbolja djela. Neke slike bosanskog razdoblja nose pečat secesije, druge opet bosanskog narodnog genrea, ali u cijelosti ova faza nosi neku akademsku notu.

Težište njenog rada bilo je na figuralnom slikarstvu, posebno u portretu, te na slikanju mrtve prirode, dok je problem monumentalne kompozicije bio pretežak za slikara njenog značaja.

Oba izdanja dala su nam mogućnost da kroz neke brižljivo pripremljene članke upoznamo stvaralački opus Slovenačkih umjetnika Ivane Kobilce, Jelovška Franceta i Aleš Žige Dolničara. Od posebnog značaja i vrijednosti su članci o srednjovjekovnoj crkvenoj i građanskoj arhitektonskoj djelatnosti u Sloveniji.

Koristan je i vrlo zanimljiv članak Menaše Lucijana »Portret v zapadnoevropski likovni umetnosti«, gdje je autor veoma brižljivo prišao studiju ovog uistinu složenog problema.

Za nas u Bosni od većeg interesa su oba članka posvećena slikarskom djelovanju umjetnice Ivane Kobilce, koja je, kao što je poznato, radila u Sarajevu od 1897—1906 g., za koje vrijeme je sačinila sedamnaest slika, od kojih su neke i danas u Sarajevu.

S. T.

PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI U DALMACIJI, urednik dr. Cvito Fisković, Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu, 1953 g., 89 stranica, 39 ilustracija.

Sadržaj knjige:

Cvito Fisković («O ikonografiji Radovanova portala») iznosi opažanja o ikonografiji nekih prizora na ovom remek-djelu našeg srednjovjekovnog kiparstva. Pisac naglašava umjetnikov napredak i slobodu u ikonografiji i njegov smisao za kompoziciju. Analizirajući prizor »Rodenje Kristovo« autor podvlači umjetnikov smisao za realizam i njegovo razumijevanje života i okoline svoga doba.

Ivo Petricioli («Neobjelodanjene romaničke skulpture u Zadru»), navodi svu literaturu u kojoj su objelodanjeni romanički skulpturalni radovi iz Zadra i daje opis i reprodukcije nekoliko spomenika kao napr. reljef sv. Stošije iz Arheološkog muzeja u Zadru, konzolu sa ikonom zgrbljenog golog čovjeka zvanog »kameni grbavac« iz Arheološkog muzeja i sl.

Ksenija Cicarelli («Reljef Firentinčeve škole u Splitu»), opisala je do sada neobjelodanjene »reljef »Gospe sa djetetom« koji je uzidan na negdašnjem zidu na Pisturi. Za godinu opstanka ovog reljefa uzima 1503, a kao vjerovatnog majstora Marina Vlašića Grgureva, sa otoka Brača koji je poznat kao đak Nikole Firentinca.

Cvito Fisković u članku »O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone« ustaje protiv tumačenja koja su ranije iznijeli neki autori (Jackson, Karaman, Folnesics i dr) da je Divona djelo dvaju pa čak i triju razdoblja. Za autora, Divona je »djelo dubrovačkog graditelja Paskoja Miličevića i korčulanskog klesara Andrijića, jedinstvena zamisao prelaznog gotičko-renesansnog sloga, uprkos njene duge izgradnje i postepenih rušenja starijih zgrada koje stajahu na tom mjestu«.

U prilog svoje teze autor uzima nekoliko novih arhivskih nalaza.

Duško Kečkemet («Renesansna klesarsko-kiparska djela u Splitu») piše o građevnim i klesarskim spomenicima renesansnih oblika u Splitu. Oko petnaest građanskih i crkve-

nih arhitektonskih objekata u Splitu ima jasne renesansne graditeljske ili klesarske — ukrasne dijelove. Za najljepši primjer renesanse u Splitu uzima autor crkvicu sv. Roka na Peristilu.

U kasnijem izlaganju autor nas upoznaje sa nadgrobnim klesarskim spomenicima renesansnih oblika. Značajno je pri tom da su tipični dekorativni elementi, koji se pojavljuju na pločama, skoro svi biljnog porijekla.

Kečkemet se na kraju ukratko osvrnuo i na renesansna kiparska djela, koja se daleko izdižu nad klesarsku vještinu.

Najljepši reljef na gradskom bedemu i jedno od najljepših renesansnih kiparskih djela u Splitu je plastika Madone s djetetom tzv. Gospa poridilja.

Renesansni oblici u Splitu javljaju se u drugoj polovini XV. stoljeća, ali vrlo teško istiskuju gotičke oblike.

Lukša Beretić (»Miho Hranjac, projektant dubrovačkih tvrđava XVII stoljeća«) upoznaje nas sa likom dubrovčanina Hranjac Miha, vojnog arhitekta XVII st., od koga se sačuvao opširan izvještaj o utvrdama grada Dubrovnika, njihovim nedostacima, potrebnim preinakama i usavršenjima. Autor smatra da je izvještaj najvjerovatnije iz 1618 godine. Iz njega se vidi da je pisac odlično poznao utvrde Malte i Južne Italije kao što je poznao i ondašnju artiljeriju.

Makar u ovim člancima nisu načeti problemi zaštite spomenika kulture, pružaju nam niz novih podataka koji omogućavaju još bolje poznavanje kulturno-istoriskog blaga Dalmacije. Osobito je zanimljiv članak Fiskovića »O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone«, gdje autor na jasan i logičan način i sa jakim argumentima čini svoju tezu sasvim prihvatljivom.

S. T.

ARBEITS- UND FORSCHUNGSBERICHTE ZUR SACHSISCHEN BODENDENKMALPFLLEGEDRESDEN (Bande: 9 Mai 1945 — 30 April 1950 i 1 Mai 1950 — 30 April 1951.

Raspoložemo sa dva prva broja ove, za naše prilike i probleme, vrlo zanimljive publikacije saksonskog Ureda za zaštitu spomenika (Landesamt für Volkskunde und Denkmalpflege Sachsen in Dresden).

Iz uvodne riječi urednika dr. Wenera Coblenza razabiremo svu težinu problema pred kojima se 1945 godine našao drezdenski prehistorijski muzej i Ured za zaštitu arheoloških nalazišta, kada je u razorenom gradu trebalo otpočeti radom na spašavanju svega onog kulturnog blaga što je ostalo pošteđeno od ratnog razaranja.

Teškoća se nije sastojala samo u pitanju smještaja i nabavke pomoćnih sredstava, nego je i pomanjkanje stručnjaka zahtjevalo izvanredno zalaganje onih koji su se našli u službi.

Ovdje će nas više zanimati princip izgradnje službe za zaštitu spomenika kulture. U ovom se slučaju, naime, radi isključivo o Uredu za zaštitu arheoloških lokaliteta, u čijem resoru nije obuhvaćen samo administrativni, nego i naučno-istraživački rad na polju arheologije, dok su Zemaljskom prehistorijskom muzeju (Landesmuseum für Vorgeschichte in Dresden) dodjeljene samo kompetencije muzeološkog karaktera.

Kolikogod je od novembra 1950 godine služba zaštite i istraživanja arheoloških lokaliteta u Saskoj odvojena od muzeja, ipak se još i u broju od 1951 god. osjeća uska povezanost između ove dvije ustanove. Mislim da je ovakav način organizacije rada na arheološkom istraživanju riješen dosta originalno, i biće vrlo zanimljivo ako i u budućnosti budemo imali prilike da ga pratimo u njegovim nastojanjima i razvoju.

Časopis posvećuje posebnu pažnju radovima i postignutim uspjesima na polju arheološkog istraživanja u Poljskoj i Čehoslovačkoj. Urednik želi na taj način da svoju publikaciju učini tumačem susjedne slavenske arheologije za njemačke istraživače.

Na ovom se mjestu ne želim upuštati u nabranje i ocjenu pojedinih priloga, no moram naglasiti da je kvalitet

obrade i tehničke dokumentacije arheoloških radova u II svesci (1950—51) daleko pretekao postignute uspjehe u I svesci. Težište leži u prehistorijskoj arheologiji, prvenstveno u davanju osnovnog materijala.

Urednik dr. Coblenz uložio je u ovu publikaciju mnogo truda i stručnih sposobnosti, na čemu mu se može samo čestitati.

Malo nepraktično, sveske nisu obilježene rednim brojevima izlaženja, nego je njihov redoslijed označen datumima, koji ne djeluje odviše pregledno. Biće da je takvim numeriranjem nastavljana već od ranije poznata praksa iz publikacija koje su prethodile ovoj.

D. B.

SUMER, A JOURNAL OF ARCHEOLOGY IN IRAQ, vol. IX, No. 1, Baghdad 1953, 4° str. 113 + 189 str. arapskog teksta.

Dr. Neđi el Asil (Landmarks in the Archeological progress) u uvodnom članku, napisanom povodom 4-te izložbe novijih arheoloških nalaza u Iraku, smatra zadnjih 10 godina istraživačkog rada u Iraku, prelomnim godinama u razvoju arheološkog rada u toj zemlji. Za to vrijeme afirmisala se i iračka grupa stručnjaka koja je već samostalno vršila iskopavanja u Hasuni, Ukvairu, Deru, Akarkufu, Eridu, Harmalu i u Hatri. Predmeti otkriveni u toj oblasti potiču od 1 do 6 mil. prije n. e. Naročito su značajni nalazi u Hatri, koja je na početku nove ere bila čudesan grad i koja pretstavlja primjer kombinacije grčko-rimske kulture s domaćom. Autor je obećao da će u slijedećem broju publikacije opisati restauracione radove na Al-Mustansiriyah-u, abasidskom sveučilištu iz 13 v., koji traju već 7 godina.

Fuad Safar (Inscriptions of Hatra) izvještava o iskopavanju u Hatri, gdje je otkopano 5 grobnica sličnog plana, velika građevina za stanovanje, grobnica u obliku tornja, dio gradske kapije. Pored ostalog, tu je nađeno 15 statua normalne veličine koje pripadaju kraljevima, vojnim komandantima, plemićima i sveštenicima, 30 religioznih statueta, te razna umjetnička djela od raznih metala i slonove kosti, keramički predmeti i novac. Autor se zadržava na aramejskim natpisima na statuama, kamenim pločama i zidovima. Ovdje objavljuje 42 teksta, a oko 5 puta više tek treba da se dešifirira. Natpisi su značajni za izučavanje helenističkog perioda u ovoj oblasti. Nađena su tri nova imena kraljeva: Atal, Senatruq i Abd-samya. Hatra je, inače, bila grad kružnog oblika, 2 km u prečniku.

O. R. Gurney (Further Texts from Dur-Kurigalzu) je objavio 29 tablica kao ostatak materijala koji je kopirao 1948. Sve, osim dviju, su administrativni dokumenti, većinom priznanice na izdate skupocjene metale i kamenje za potrebe zanatlija na radu pri hramovima. Puni su tehničkih termina i zato ih je teško razumjeti. Iz ovih dokumenata saznaju se i imena dvaju dvoraca u Kurigalzu: Dvorac jelena i Dvorac planinske ovce. Dragocjenosti su upotrebljavane za ukrašavanje ovih dvoraca, osobito vrata i portala, te za figure jelena i ptica. Natpisi su u klinastom pismu.

Dr. Mahmud El-Amin (Die Reliefs mit Beischriften von Sargon II. in Dur-Sharrukin.) priložio je svoju doktorsku disertaciju koju je odbranio na berlinskom univerzitetu 1943, povezujući gornje reljefe sa određenim istoriskim djelima toga asirskog vladara. U stvari, ovdje je dat samo početak tog priloga.

Ralph S. Solecki (A Paleolithic Site in the Zagros Mountains of Northern Iraq, Report on a Sounding at Shanidar Cave, Part II) daje nastavak svoje radnje iz vol. VIII, No. 2 istog časopisa koji je sadržavao: uvod, historiju, opis kraja i situaciju, detalje ispitivanja te dio opisa artefakata, bibliografiju i ilustracije. U ovom dijelu dat je samo dopunski opis nalaza te rezime i zaključci, s nekim dopunama. Ističe da se hronologija paleolitika u zap. i centralnoj Evropi i bliskom Istoku ne poklapa ali da postoje sličnosti u oruđima koje omogućuju poređenje. Ne može da da neku od-

redeniju pretpostavku u terminima apsolutne hronologije o tome kada je ova pećina bila naseljena. Ističe da ima i mikrolita. Floralnih ostataka nema. U istraživanju sloja išlo se do 30 stopa, a da se nije dostiglo kamenog ležišta.

Maurice Lambert (EN-AN-E-DU) raspravlja o čitanju natpisa sveštenice s gornjim imenom koja je bila sestra Rimsina. U natpisu ona priča o dobročinstvima koje je primila od bogova i o gradevinama koje je izgradila u zamjenu. Tekst iz Ura, napisan na predmetu od ilovače, sada je u Brit. muzeju.

Ralph Solecki (A Program for Salvage Archeology in the Projected Flood — Basins in Iraq) daje predloge o spasavalačkim i istraživačkim radovima koje bi trebalo preduzeti na terenima koji će biti potopljeni kada se završe sadašnji radovi, kojima je cilj bolje iskorištavanje vodenih resursa u Iraku.

Na kraju je dat spisak adresa preduzeća u kojima se u pojedinim zemljama može nabaviti časopis; podaci o prinovama u muzeju; posjetiocima muzeja (18.346 u 1952), te o istraživačkim radovima i iskopavanjima. Zanimljivo je da je u Iraku zakon o zaštiti starina donesen 1936 (br. 5382) te da se već preduzimaju zakonske mjere protiv prekršitelja odredaba ovog zakona, kojih, naravno, ima.

Na arapskom jeziku dati su slijedeći radovi:

Taha Baqir, pomoćnik direktora Arheološkog instituta, dao je treći nastavak svoje radnje o bilju koje se spominje u izvorima pisanim klinastim pismom. Ovaj rad je zapravo ekscerpt vrijednog djela od R. Campbell Thompsona pod naslovom »A Dictionary of Assyrian Botany« (1949). Skoro svim biljkama i drveću spomenutim u ovim izvorima moguće je, kaže autor, odrediti ime i staviti ih na određeno mjesto u današnjoj botanici.

U članku »Adapa Eridu« od prof. dr. Eckhard Ungera kojeg prevodi dr. Mahmud el-Emin, govori se o iskopavanjima vršenim u gradu Eridu (danas Ebu

Šehrej), jednom od najstarijih i najvažnijih gradova starog Iraka. Ovaj grad je, kako ističe pisac, bio grad božanstava i mitoloških lica (Adape i dr.) u starom Iraku.

Dr. Fered Basmađi dao je ekscerpt rada kojeg je na francuskom jeziku napisao Maurice Lambert o istorisko-geografskim djelima o Iraku. Original na francuskom objavljen je u sv. II. god. VIII (1952) toga časopisa.

Gurgis Awad objavljuje bibliografiju štampanih radova na arapskom jeziku o gradovima i mjestima Iraka. Pisac u uvodu konstatuje da je obrađen istorijat većeg broja gradova i mjesta Iraka. Neka su od tih djela propala, naročito od starijih pisaca, i mi za njih znamo samo preko raznih bibliografskih izvora, kao što su Fihrist od Ibni Nedima, Kešfuzunun od Hadži Kalfé i dr.

U ovoj bibliografiji gradovi su obrađeni abecednim redom i tako su ovaj put obrađena samo prva dva slova.

»Novac Abasovića« je rad Yousif Ghanima koji je umro 1950 g. Pokojnik je zauzimao vidne položaje u Iraku, jedno vrijeme je bio ministar finansija, a od 1942—1944 nalazio se na položaju direktora Instituta za starine. Ovaj rad koji se tek sada objavljuje, napisan je stručno i dokumentirano. Pisac, nakon što je u kratkim potezima prikazao kakvim su se novcem služili Arapi u predislamsko i prvo islamsko doba, Omejevići, prelazi na detaljniji prikaz novca kojeg su kovali Abasovići.

Konačno, Raphael Bobu Ishaq opisuje kako je izgledao kvart Šemasije u Bagdadu u doba Abasovića.

U rubrici »Dopisi i vijesti«, pored sitnijih vijesti, Dr. Mustafa Yavvad kritički se osvrće na radnju o gradovima Enbar i Kofa o kojima je pisano u sv. II 1952 g. toga časopisa. Tu je ujedno objavljen prevod uvodnog članka kojeg u toj svesci objavljuje Dr. Nediel-Asil.

Tehnički je časopis solidno ureden.

D. V. — M. M.